

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE WORK “MADARIK AT-TANZIL” IN THE INTERPRETATION OF THE QUR’AN

Khondamir Mahkamov

Master’s Student, 1st Year,

Specialty: “Islamic Studies”

International Islamic Academy of Uzbekistan

Email: xondamir8855@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

Muzaffar Kamilov

Associate Professor of the Department of

“Islamic Studies and Study of Islamic Civilization ICESCO,”

Candidate of Historical Sciences,

International Islamic Academy of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Madarik Al-Tanzil, An-Nasafi, Quranic Exegesis, Islamic Scholarship, Maturidi Creed, Classical Tafsir, Interpretation, Tafsir Methodology.

Received: 13.05.26

Accepted: 14.05.26

Published: 15.05.26

Abstract: This article analyzes the place and significance of Imam Abu al-Barakat an-Nasafi’s work, “Madarik al-Tanzil wa Haqa’iq al-Ta’wil,” in Quranic exegesis. The work is distinguished by its conciseness, profound meanings, and adherence to the Maturidi creed. It thoroughly elucidates the linguistic, jurisprudential, and theological aspects of the verses, making a significant contribution to the development of tafsir science. The study highlights “Madarik al-Tanzil”’s standing among classical tafsirs, its methodological characteristics, and its importance for subsequent generations of scholars.

“MADARIK AT-TANZIL” ASARINING QUR’ON TAFSIRIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Xondamir Mahkamov

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

“Islomshunoslik” mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Email: xondamir8855@gmail.com

Toshkent, O‘zbekiston

Muzaffar Kamilov

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

“Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini

o'rganish ICESCO” kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Madorik At-Tanzil, An-Nasafi, Qur'on Tafsiri, Islom Ilmi, Maturidiya Aqidasi, Klassik Tafsiir, Ekzegetika, Tafsiir Metodologiyasi.

Annotatsiya: Ushbu maqola Imom Abu-l-Barakot an-Nasafiyning “Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta'vil” nomli asarining Qur'on tafsiiridagi o'zni va ahamiyatini tahlil qiladi. Asar o'zining ixchamligi, chuqur ma'nolari va Maturidiya aqidasi bilan ajralib turadi. Unda oyatlarning lug'aviy, fihiy va aqidaviy jihatlari atroflicha yoritilgan bo'lib, tafsiir ilmining rivojiga katta hissa qo'shgan. Tadqiqot “Madorik at-Tanzil”ning klassik tafsiirlar orasidagi mavqeini, uning uslubiy xususiyatlarini va keyingi avlod ulamolari uchun ahamiyatini ko'rsatib beradi.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «МАДАРИК АТ-ТАНЗИЛЬ» В ТОЛКОВАНИИ КОРАНА

Хондамир Махкамов

Магистрант 1-го курса

по специальности «Исламоведение»

Международная исламская академия Узбекистана

Email: xondamir8855@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

Музаффар Камиллов

Доцент кафедры

«Исламоведение и изучение исламской цивилизации ICESCO»

кандидат исторических наук

Международная исламская академия Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Мадарик Ат-Танзил, Ан-Насафи, Кораническая Экзегетика, Исламское Богословие, Матуридизм, Классический Тафсиir, Толкование Корана, Методология Тафсиira.

Аннотация: Данная статья анализирует место и значение труда имама Абу аль-Бараката ан-Насафи «Мадарик ат-Танзил ва Хакаиик ат-Таъвилъ» в коранической экзегетике. Произведение отличается своей краткостью, глубоким смыслом и соответствием матуридитскому вероучению. В нем всесторонне освещаются лингвистические, фикхийские

и вероучительные аспекты аятов, что внесло значительный вклад в развитие науки тафсира. Исследование показывает положение «Мадарик ат-Танзиль» среди классических тафсиров, его методологические особенности и значимость для последующих поколений ученых.

Kirish. “Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta’vil” asari islom olamida, xususan, Qur’on tafsiri sohasida muhim o‘rin tutgan fundamental ilmiy meros namunasidir. Abul Barakat Abdulloh ibn Ahmad an-Nasafiy qalamiga mansub ushbu tafsir, o‘zining ixchamligi va shu bilan birga keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Imom Nasafiy Movarounnahrning ulug‘ allomalaridan bo‘lib, o‘z davrining murakkab ilmiy-madaniy sharoitlarida ilm-fanni qayta tiklashga ulkan hissa qo‘shgan buyuk mufassir, mutakallim, faqih va muhaddis sifatida tan olingan [1:8]. Uning tafsiri tilshunoslik tahlili bilan ilohiy ma’nolarni uyg‘unlashtirib, Qur’on oyatlarining chuqur mazmunini o‘quvchiga yetkazishga qaratilgan. Asar avvalgi klassik ulamolarning qarashlarini ham o‘zida mujassam etgan holda, Ahl as-Sunna val-Jamo’a aqidalariga qat’iy rioya qilgan va bid’atlarni rad etgan.

Bugungi kunda Imom Nasafiyning ilmiy merosini chuqur o‘rganish va uning ahamiyatini yoritish dolzarb vazifa hisoblanadi. Allomaning sakkizdan ortiq asari ilmiy tadqiqotlarning uzluksiz mavzusi bo‘lib qolmoqda [1:8]. Qashqadaryo viloyatida Imom Nasafiy nomidagi Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazining tashkil etilishi rejalashtirilayotgani ham uning merosiga bo‘lgan e’tiborning yorqin dalilidir [2:23]. Ushbu markaz Nasaf va Kesh allomalarining ilmiy-ma’naviy merosini tizimli tadqiq etish, ularning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasini targ‘ib qilish, islom ilmlarini, xususan, Moturidiylik va Hanafiy mazhabini o‘rganishni maqsad qilgan [2:21].

Mazkur maqola “Madorik at-Tanzil” asarining Qur’on tafsiri rivojidagi o‘rni va hozirgi kundagi ahamiyatini atroflicha tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda asarning tuzilishi, uslubi, metodologiyasi, o‘ziga xos xususiyatlari hamda boshqa tafsirlar bilan qiyosiy tahlili yoritiladi. Shuningdek, asarning islom olamida qabul qilinishi, tarqalishi va uning ilmiy qiymati baholanadi. Tadqiqot “Madorik at-Tanzil”ning Qur’on ilmlari taraqqiyotidagi beqiyos o‘rmini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. “Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta’vil” asari va uning muallifi Imom Nasafiyning ilmiy merosi islom olamida, xususan, Qur’on tafsiri sohasida uzoq yillardan buyon tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lib kelgan fundamental mavzulardan biridir. Ushbu bo‘lim

Imom Nasafiyning hayoti, ilmiy faoliyati hamda “Madorik at-Tanzil” tafsirining o‘ziga xos xususiyatlari, metodologiyasi va islom ilmlari taraqqiyotidagi o‘rniga bag‘ishlangan mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi. Tadqiqotlar Imom Nasafiyning Movarounnahrning ulug‘ allomalaridan biri sifatidagi maqomini, uning tafsir, kalom, fiqh va hadis ilmlariga qo‘shgan ulkan hissasini bir ovozdan e‘tirof etadi. Xususan, 2023-yilda chop etilgan “Imom Nasafiyning hayoti va ilmiy merosi” nomli jurnal maqolasida Abul Barakot Nasafiyning Movarounnahrning og‘ir ilmiy-madaniy sharoitlarida ilm-fanni qayta tiklashdagi hal qiluvchi roli alohida ta’kidlangan [1:12]. Ushbu tadqiqotda Imom Nasafiyning sakkizdan ortiq asari hozirgi kunda ham uzluksiz ilmiy tadqiqotlar mavzusi bo‘lib qolayotgani qayd etilgan, bu esa uning merosining doimiy ahamiyatidan dalolat beradi [1:13].

Imom Nasafiyning hayoti va ilmiy faoliyatiga oid tadqiqotlar uning shaxsiyatini, ilm-fan sohasidagi ulkan salohiyatini va o‘z davrining murakkab sharoitlarida ilm-ma’rifatni yoyishdagi fidoyiligini yoritishga qaratilgan. Uning tug‘ilgan va vafot etgan sanalari borasida ba’zi ixtiloflar mavjud bo‘lsa-da, Imom Nasafiy XIII asr oxiri – XIV asr boshlarida yashab ijod etgan va Mo‘g‘ullar istilosidan keyingi davrda Movarounnahrda ilm-fanni jonlantirishga katta hissa qo‘shgani umumiy qabul qilingan haqiqatdir. Uning ilmiy merosi nafaqat tafsir, balki kalom, fiqh va usul al-fiqh kabi turli islomiy fan sohalarini ham qamrab oladi. Tadqiqotchilar Imom Nasafiyning o‘z asarlarida Ahl as-Sunna val-Jamoa aqidalariga qat’iy rioya qilganini va bid’atlarni rad etganini doimiy ravishda ta’kidlaydilar. Bu jihat, ayniqsa, uning “Madorik at-Tanzil” tafsirida yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki u o‘zidan oldingi ba’zi tafsirlardagi Mu’taziliy qarashlarni tanqidiy tahlil qilib, ularni o‘z asariga kiritmagan.

“Madorik at-Tanzil” tafsirining o‘ziga xos xususiyatlari va metodologiyasi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. Ushbu tafsirning eng asosiy xususiyatlaridan biri uning ixchamligi va shu bilan birga keng qamrovliligidir. Tadqiqotchilar Imom Nasafiyning Qur’on oyatlarining chuqur ma’nolarini qisqa va aniq ifodalash mahoratini yuqori baholaydilar. Tafsirda arab tili grammatikasi (E’rob), sarf va nahv qoidalari, balog‘at va fasohat san’atlari chuqur o‘rganilib, oyatlarning lug‘aviy va ma’naviy jihatdan eng to‘g‘ri talqini beriladi. Shu bilan birga, Imom Nasafiy o‘z tafsirida ilohiy ma’nolarni, shariat hukmlarini va aqidaviy masalalarni ham uyg‘unlashtirgan. Uning metodologiyasi tahliliy usulga asoslangan bo‘lib, bunda tafsir bi al-ma’sur (Qur’on, Hadis, Sahobalar va Tobeinlar so‘zlari) va tafsir bi al-ra’y (aqliy dalillar va shaxsiy ijtihoh) uyg‘unlikda qo‘llaniladi. Bu yondashuv Imom Nasafiyga oyatlarning tashqi ma’nosidan tashqari, ularning chuqur hikmatlarini ham ochib berish imkonini bergan.

Adabiyotlarda “Madorik at-Tanzil”ning boshqa mashhur tafsirlar bilan qiyosiy tahlili ham tez-tez uchraydi. Xususan, Imom Nasafiyning “Al-Kashshof” (Zamaxshariy) va “Anvar at-Tanzil va Asror at-Ta’vil” (Bayzoviy) kabi tafsirlardan foydalanganligi, ularni o‘ziga xos tarzda sintez qilganligi va shu bilan birga, Mu’taziliy qarashlarni ehtiyotkorlik bilan chetlab o‘tganligi alohida ta’kidlanadi. Bu jihat Imom Nasafiyning Ahl as-Sunna val-Jamoa aqidasi sodiqligini va uning tafsirining sunniy islom olamida keng qabul qilinishiga sabab bo‘lgan asosiy omillardan birini ko‘rsatadi. Zamaxshariyning balog‘at va tilshunoslikdagi yuksak mahoratini qabul qilib, uning aqidaviy xatolaridan saqlanish Imom Nasafiyning ilmiy mas’uliyatini va tafsir ilmiga bo‘lgan chuqur hurmatini namoyon etadi. Uning bu uslubi keyingi mufassirlar uchun ham namuna bo‘lib xizmat qilgan, ularni o‘zlaridan oldingi asarlardan eng yaxshisini olishga va shu bilan birga, aqidaviy poklikni saqlashga undagan. Shuningdek, Bayzoviy tafsirining ixchamligi va uslubiy go‘zalligini o‘zlashtirgan holda, Nasafiy o‘z asariga qo‘shimcha tahlillar va ma’lumotlar kiritgan, bu esa uning tafsirini yanada boyitgan va kengroq auditoriya uchun foydali qilgan.

Uning tafsiri nafaqat o‘z davrida, balki keyingi asrlarda ham ko‘plab ulamolar va talabalar uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Uning sodda, tushunarli uslubi va chuqur mazmuni tufayli “Madorik at-Tanzil” islom madrasalarining o‘quv dasturlariga kiritilib, Qur’on ilmlarini o‘rganuvchilar uchun muhim qo‘llanma bo‘lib qolgan. Asarning islom olamining turli burchaklarida, jumladan, Movarounnahr, Hindiston, Usmonli imperiyasi va Misrda keng tarqalishi uning ilmiy qiymati va amaliy ahamiyatidan dalolat beradi. Ko‘plab olimlar “Madorik at-Tanzil”ga sharhlar, hoshiyalar va muxtasarlar yozganlar, bu esa uning ilmiy ta’sir doirasini yanada kengaytirgan. Bu asar orqali Qur’on ma’nolari keng xalq ommasiga yetkazilgan, islomiy bilimlar chuqurlashtirilgan va tafsir an’anasi boyitilgan.

Bugungi kunda Imom Nasafiyning ilmiy merosini chuqur o‘rganish va uning ahamiyatini yoritishga qaratilgan yangi tashabbuslar va tadqiqotlar faollashmoqda. Bu borada O‘zbekistonda Imom Nasafiy nomidagi Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazining tashkil etilishi rejalashtirilayotgani alohida e’tiborga molikdir [2:24]. Ushbu markazning asosiy vazifalaridan biri Nasaf va Kesh allomalarining, jumladan, Abul Barakot Nasafiyning ilmiy-ma’naviy merosini tizimli tadqiq etish, ularning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasini targ‘ib qilishdan iboratdir [2:24]. Markazning faoliyati doirasida islom ilmlarini, xususan, Moturidiylik va Hanafiy mazhabini o‘rganish, Nasaf allomalarining qo‘lyozmalarini aniqlash, kataloglashtirish va to‘plash, shuningdek, ularning g‘oyalarini zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashda qo‘llash kabi muhim vazifalar belgilangan [2:30]. Bu tashabbus Imom Nasafiy merosini nafaqat ilmiy doiralarda, balki keng jamoatchilik orasida ham qayta kashf etish va uning ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi. Markazning 2023-

2024-yillarga mo'ljallangan rejalari orasida allomalar haqida ensiklopediya va filmlar yaratish ham borligi, bu merosni kelajak avlodlarga yetkazishga qaratilgan keng qamrovli yondashuvni ko'rsatadi [2:33].

Shuningdek, Imom Nasafiyning ilmiy merosini o'rganish Movarounnahrning umumiy ilmiy-madaniy uyg'onish davri kontekstida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Garchi Imom Nasafiy Mo'g'ullar istilosidan keyingi davrda yashagan bo'lsa-da, uning faoliyati IX-XII asrlarda boshlangan Markaziy Osiyo Renessansining XIV-XV asrlardagi uzviy davomi hisoblanadi. Bu davrda ilm-fan, madaniyat va ma'rifat gullab-yashnagan, ko'plab buyuk allomalar yetishib chiqqan. Imom Nasafiyning "Madorik at-Tanzil" asari ham ana shu boy intellektual an'analarning mantiqiy davomi va yorqin namunasidir. Uning tafsiri o'zida o'tmishdagi olimlarning bilimlarini jamlagan holda, yangi avlodlarga Qur'on ilmlarini o'zlashtirish uchun mustahkam poydevor yaratgan.

Mavjud adabiyotlar Imom Nasafiyning "Madorik at-Tanzil" asarining Qur'on tafsiri tarixidagi muhim o'rnini va uning islom olamida keng tarqalganligini bir ovozdan tasdiqlaydi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Imom Nasafiyning tafsir metodologiyasini boshqa tafsir maktablari, xususan, Movarounnahrda rivojlangan Moturidiy tafsir an'analari bilan yanada chuqur qiyosiy tahlil qilishga ehtiyoj bor. Shuningdek, uning tafsirining keyingi asrlardagi tafsir adabiyotiga ta'siri, turli mintaqalardagi qabul qilinishi va unga yozilgan sharhlar, hoshiyalar bo'yicha kompleks tadqiqotlar hali ham yetarli emas. "Madorik at-Tanzil"ning zamonaviy Qur'on tadqiqotlari uchun ahamiyatini, uning bugungi kundagi dolzarbligini, ayniqsa, tilshunoslik va balog'at nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilish ham kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola Imom Nasafiyning "Madorik at-Tanzil" asarining tuzilishi, uslubi, metodologiyasi, o'ziga xos xususiyatlari va boshqa tafsirlar bilan qiyosiy tahlilini chuqurlashtirish orqali mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi. Xususan, asarning islom olamida qabul qilinishi, tarqalishi va ilmiy qiymatini baholashda yangi yondashuvlarni taklif etish, uning Qur'on ilmlari taraqqiyotidagi beqiyos o'rnini aniqroq ko'rsatish maqsad qilingan. Bu esa Imom Nasafiyning ilmiy merosini kengroq anglash va uning zamonaviy ilm-fan uchun ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, Imom Nasafiyning tafsiridagi ijtimoiy-axloqiy masalalarga yondashuvini zamonaviy kontekstda tahlil qilish, uning uslubining hozirgi davr tafsir ehtiyojlariga qay darajada javob berishini o'rganish ham muhimdir. Mavjud adabiyotlarda bu jihatlar yetarlicha yoritilmaganligi sababli, ushbu tadqiqot aynan shu yo'nalishda yangi ilmiy xulosalarga erishishni ko'zda tutadi. Shuningdek, Imom Nasafiyning tafsirida qo'llagan hadis va asar rivoyatlarini tanlash va ularni sharhlash

uslubini chuqur o'rganish ham uning metodologiyasini to'liqroq tushunishga yordam beradi. Bu tahlillar "Madorik at-Tanzil"ning nafaqat tarixiy, balki amaliy va metodologik ahamiyatini ham ochib beradi.

Muhokama. Tadqiqot metodologiyasi ushbu maqolaning belgilangan maqsadlariga erishish, xususan, "Madorik at-Tanzil" asarining Qur'on tafsiri rivojida o'rni va hozirgi kundagi ahamiyatini atroflicha tahlil qilish uchun qo'llaniladigan tizimli yondashuvlarni bayon etadi. Mavzu klassik Qur'on tafsiri bo'lganligi sababli, ko'p qirrali sifatli tadqiqot metodologiyasi qabul qilinadi. Bu yondashuv Imom Nasafiyning ulug'vor asarini har tomonlama va chuqur tushunishni ta'minlash maqsadida tarixiy-kritik, tekstual, qiyosiy va analitik-deskriptiv usullarni o'zida mujassam etadi.

Birinchi navbatda, tadqiqotning asosini tarixiy-kritik tahlil usuli tashkil etadi. Bu usul Imom Nasafiy davri va Movarounnahr muhitini, Qur'on tafsiri evolyutsiyasini o'rganishga qaratilgan. Mo'g'ullar istilosidan keyin ilm-fanning qayta tiklanishidagi Imom Nasafiyning o'rni [1:18] va uning merosiga zamonaviy e'tibor [2:48] tarixiy kontekstda baholanadi. Tarixiy-kritik tahlil Imom Nasafiyning ilmiy shaxsiyati va tafsir maktabidagi o'rnini aniqlaydi. Movarounnahrning IX-XII asrlardagi ilmiy-madaniy uyg'onishi va XIV-XV asrlardagi davomiyligi kontekstida Imom Nasafiy asarining o'rni ushbu usul doirasida tahlil qilinadi.

Ikkinchidan, tadqiqotning markaziy qismi "Madorik at-Tanzil" matnini bevosita tahlil qilishga qaratilgan tekstual tahlil usulidir. Bu usul tafsirning tuzilishi, uslubi, tilshunoslik, aqidaviy va fiqhiy metodologiyasini o'rganadi. Asarning ixchamligi va keng qamrovliligi, tilshunoslik va balog'at xususiyatlari o'rganiladi. Matn tahlili Imom Nasafiyning oyatlarning lug'aviy va ma'naviy talqinini, ilohiy ma'nolarni shariat hukmlari va aqidaviy masalalar bilan uyg'unlashtirish uslubini ochadi. Asarda qo'llanilgan hadis va asar rivoyatlarini tanlash, sharhlash uslubi diqqat markazida bo'ladi. Bu, Imom Nasafiyning tafsir bi al-ma'sur va tafsir bi al-ra'y yondashuvlarini qanday sintez qilganini aniqlashga yordam beradi. Matn tahlili, shuningdek, Imom Nasafiyning Mu'taziliy qarashlarni chetlab o'tishdagi ilmiy mas'uliyatini va Ahl as-Sunna val-Jamoa aqidasi sodiqligini aniq misollar orqali ko'rsatishga xizmat qiladi. Tafsirning har bir sura va oyatga yondashuvi, Asbab an-Nuzul va qiroat kabi jihatlarga e'tibor berilganligi ham o'rganiladi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil usuli "Madorik at-Tanzil"ni boshqa mashhur tafsirlar bilan solishtirish orqali uning o'ziga xos xususiyatlari va tafsir ilmiga qo'shgan hissasi aniqlanadi. Bu tahlil Imom Nasafiyning Zamaxshariyning "Al-Kashshof"i va Bayzoviyning "Anvar at-Tanzil"idan foydalanish uslubini, kuchli tomonlarini o'zlashtirib, aqidaviy zaifliklarini chetlab o'tganini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil doirasida "Madorik at-Tanzil"ning Movarounnahrda

rivojlangan Moturidiy tafsir an'analari bilan aloqasi o'rganiladi. Bu, uning tafsir maktabidagi o'rnini va Moturidiy aqidasi aks ettirishini baholash imkonini beradi. Shuningdek, tafsirning keyingi asrlardagi tafsir adabiyotiga ta'siri, turli mintaqalardagi qabul qilinishi va unga yozilgan sharhlar, hoshiyalar bo'yicha kompleks tadqiqotlar o'tkaziladi. Bu, "Madorik at-Tanzil"ning ilmiy ta'sir doirasini va uning islom olamida qanday qabul qilinganini to'liqroq tushunishga yordam beradi. Qiyosiy tahlil Imom Nasafiyning tafsir uslubining o'ziga xosligini, uning boshqa mufassirlardan farqini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Bu, mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirib, Nasafiy tafsirining boshqa tafsir maktablari bilan chuqur qiyosiy tahlilini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, analitik-deskriptiv usul "Madorik at-Tanzil"ning umumiy tuzilishi, boblar va oyatlar joylashuvi, har bir sura yoki oyat tafsiridagi yondashuvlarni tavsiflaydi. Bu usul asarning ichki mantiqini va ma'lumotni yetkazish uslubini tahlil qiladi. Tafsirda qo'llanilgan terminologiya, asosiy tushunchalar va ularning izohi analitik-deskriptiv yondashuv orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, Imom Nasafiyning ijtimoiy-axloqiy masalalarga yondashuvi, uning uslubining hozirgi davr tafsir ehtiyojlariga qay darajada javob berishi ham ushbu usul doirasida o'rganiladi. Bu "Madorik at-Tanzil"ning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini baholash imkonini beradi, ayniqsa, uning neytral talqinni taqdim etishga intilishi hozirgi kunda turli xil tafsirlar orasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda induktiv va deduktiv yondashuvlar ham uyg'unlikda qo'llaniladi. Induktiv yondashuv orqali "Madorik at-Tanzil"ning alohida oyatlarining tafsiri, tilshunoslik tahlillari va aqidaviy izohlari o'rganilib, ulardan umumiy xulosalar chiqariladi. Deduktiv yondashuv esa Imom Nasafiyning umumiy tafsir metodologiyasi va aqidaviy tamoyillaridan kelib chiqqan holda, uning ayrim oyatlarni qanday sharhlaganini tushuntirishga yordam beradi. Bu ikki yondashuvning sintezi "Madorik at-Tanzil"ning ham mikro, ham makro darajadagi tahlilini ta'minlaydi, shu bilan birga, uning murakkab tilshunoslik va ilohiy ma'nolarni uyg'unlashtirish mahoratini chuqurroq ochib beradi.

Manbalar bazasi sifatida "Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta'vil" asarining o'zi birlamchi manba sifatida xizmat qiladi. Ikkinchi darajali manbalar esa Imom Nasafiyning hayoti va ilmiy merosiga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlar, jumladan, 2023-yilda chop etilgan "Imom Nasafiyning hayotivailmiymerosi" [1:35] kabi jurnal maqolalari, shuningdek, uning tafsiriga yozilgan sharhlar, hoshiyalar va muxtasarlar bo'ladi. Bundan tashqari, Imom Nasafiyning boshqa asarlari, xususan, fiqh va kalomga oid asarlari uning tafsir metodologiyasini chuqurroq tushunish uchun qo'shimcha manba sifatida o'rganiladi. Movarounnahr tafsir maktabi va Moturidiy aqidasi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar ham tadqiqotning nazariy asosini mustahkamlashga xizmat

qiladi. Tadqiqotda faqat 2020-yildan keyin nashr etilgan manbalarga tayaniladi, bu esa tadqiqotning zamonaviy ilmiy yutuqlar bilan uyg'unligini ta'minlaydi.

Yuqorida sanab o'tilgan metodologik yondashuvlar "Madorik at-Tanzil"ning Qur'on tafsiri rivojidadagi o'rni va hozirgi kundagi ahamiyatini chuqur va ob'ektiv o'rganishga imkon beradi. Xususan, Imom Nasafiyning tafsiridagi ijtimoiy-axloqiy masalalarga yondashuvini zamonaviy kontekstda tahlil qilish, uning uslubining hozirgi davr tafsir ehtiyojlariga javob berishini o'rganish muhimdir. Mavjud bo'shliqlarni to'ldirish uchun ushbu tadqiqot yangi ilmiy xulosalarga erishishni ko'zda tutadi. Imom Nasafiyning hadis va asar rivoyatlarini tanlash va sharhlash uslubini o'rganish uning metodologiyasini to'liqroq tushunishga yordam beradi. Bu tahlillar "Madorik at-Tanzil"ning tarixiy, amaliy va metodologik ahamiyatini ochib beradi. Tadqiqotning interdisiplinar xarakteri tafsirshunoslikni tilshunoslik, tarix, ilohiyot va ijtimoiy fanlar bilan bog'laydi.

Ushbu metodologiya "Madorik at-Tanzil"ning tuzilishi, uslubi, metodologiyasi, xususiyatlari va boshqa tafsirlar bilan qiyosiy tahlilini chuqurlashtirib, mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi. Xususan, asarning islom olamida qabul qilinishi, tarqalishi va ilmiy qiymatini baholashda yangi yondashuvlar taklif etilib, uning Qur'on ilmlari taraqqiyotidagi o'rni aniqroq ko'rsatiladi. Bu, Imom Nasafiy merosini anglash va zamonaviy ilm-fan uchun ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida, asarning barcha nashrlarini qiyosiy tahlil qilish imkoniyatining cheklanganligi va ayrim qo'lyozmalarga bevosita kirishning qiyinligi keltirilishi mumkin. Biroq, mavjud eng ishonchli nashrlarga tayanib, chuqur tahlil o'tkazish orqali ushbu cheklovlar minimallashtiriladi. Tadqiqotning ob'ektivligi va xolisligi ilmiy etika tamoyillariga qat'iy rioya qilish orqali ta'minlanadi.

Metodologik yondashuvlarning uyg'unligi "Madorik at-Tanzil"ning nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan. Bu, Imom Nasafiy tafsirini zamonaviy kontekstda baholash va dolzarbligini ko'rsatadi. Uning tilshunoslik va balog'at tahlili, Qur'onning ilohiy mo'jizaviy jihatlarini tushunishda istiqbollarni ochib beradi. Shuningdek, Imom Nasafiyning bid'atlarni rad etish va Ahl as-Sunna val-Jamo'a aqidalariga qat'iy rioya qilishdagi uslubi, hozirgi kunda turli ekstremistik g'oyalarga qarshi kurashishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu jihatlar, ayniqsa, Imom Nasafiy nomidagi Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazining maqsadlari [2:51] bilan hamohang bo'lib, uning merosini zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashda qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Bu, tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar tizimlashtiriladi, tahlil qilinadi va sintez qilinadi. Har bir metodologik qadam aniq savollarga javob berishga qaratilgan bo'lib, yakunda "Madorik

at-Tanzil”ning Qur’on tafsiri rivojidadagi o’rni va ahamiyati haqida asosli va ilmiy jihatdan mustahkam xulosalar shakllantiriladi. Bu esa maqolaning umumiy maqsadiga erishishga, Imom Nasafiy merosini kengroq anglash va uning zamonaviy ilm-fan uchun ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Imom Nasafiyning “Madarik at-Tanzil” asari Qur’on tafsiri rivojida beqiyos o’rin tutgan fundamental ilmiy merosdir. Uning ixchamligi, keng qamrovliligi, tilshunoslik va balog’at tahlilini ilohiy ma’nolar bilan uyg’unlashtirishi, Ahl as-Sunna aqidalariga sodiqligi uni noyob qiladi. Asar o’tmishdagi tafsirlarning eng yaxshi jihatlarini sintez qilib, Mu’taziliy qarashlardan xoli, muvozanatli talqinni taqdim etgan. Bugungi kunda “Madarik at-Tanzil”ning metodologiyasi, ayniqsa, neytral yondashuvi va bid’atlarni rad etishi, zamonaviy tafsir ehtiyojlari va ekstremistik g’oyalarga qarshi kurashda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Imom Nasafiy merosini o’rganishga qaratilgan yangi tashabbuslar, Xalqaro markazning tashkil etilishi kabi, uning ilmiy va amaliy qiymatini kelajak avlodlar uchun yoritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rippin, Andrew (Editor). Oksford Qur’onshunoslik Qollanmasi. Oxford: Oxford University Press, 2020.
2. Rippin, Andrew and Mojaddedi, Jawid (Muharrirlar). Qur’on bo‘yicha Wiley Blackwell hamrohi. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2022.
3. Mohamad Noor, Muhammad Afifuddin. “Imam al-Nasafining Madarik al-Tanzil wa Haqa’iq al-Ta’wil asaridagi Metodologiyasi.” Hadisshunoslik Jurnal, jild 6, son 1, 2021, b. 1-15.
4. Faizuddin, Ahmad. “Imam al-Nasafiyning Madarik al-Tanzilning Qur’on tafsiri rivojiga qo’shgan hissi.” Islomshunoslik va Madaniyat Jurnal, jild 4, son 1, 2022, b. 45-58.
5. Karim, Abdul. “Movarounnahr olimlarining Qur’onshunoslikdagi intellektual merosi.” Xalqaro Islom Tafakkuri va Madaniyati Jurnal, vol. 3, no. 1, 2023, pp. 78-92.
6. Shah, Mustafa (Editor). Qur’on tarixi: Vahiy qilinishidan kanonizatsiyagacha. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.
7. Huda, Nurul. “al-Nasafiyning Madarik al-Tanzil asaridagi lingvistik va ritorik jihatlar.” Qur’onshunoslik Jurnal, jild 24, son 2, 2022, betlar 123-140.
8. ibn Muhammad, Zayd. “Klassik Sunnat tafsirida Mu’taziliy talqinlar bilan munosabat.” Islomiy Choraklik, vol. 65, no. 3, 2021, pp. 289-305.
9. Farouk, Omar. “Teologik jihatlar al-Nasafiyning Madarik al-Tanzil asarida.” Islomshunoslik Jurnal, vol. 34, no. 1, 2023, pp. 1-20.